

Orientació psicopedagògica, educació emocional i ciutadania

Rafael Bisquerra Alzina

En l'ampli camp de l'orientació psicopedagògica podem identificar quatre grans àrees: orientació professional, orientació en els processos d'ensenyament i aprenentatge, atenció a la diversitat i orientació per a la prevenció i el desenvolupament.

Dins aquesta última hi ha incloses un conjunt de propostes com ara aquestes: prevenció del consum de drogues, prevenció de la sida, prevenció de la violència, desenvolupament d'habilitats de vida, millora de l'autoestima, temes transversals (educació per a la salut, educació sexual, educació moral, educació ambiental, educació per a la pau, educació viària, educació del consumidor, educació per a la igualtat), educació emocional, educació per a la ciutadania, etc.

Quan parlem d'educació emocional i educació per a la ciutadania des de la perspectiva de l'orientació, no hem d'entendre que ho hagi de fer l'orientador o l'orientadora, sinó que, des del Departament d'Orientació, com a agent de canvi, es pot jugar un paper important en la dinamització i coordinació d'aquests processos educatius.

Paraules clau: *orientació, psicopedagogia, orientació psicopedagògica, educació emocional, intel·ligència emocional, educació per a la ciutadania.*

Àrees d'intervenció

Molts dels conceptes socials i educatius són construccions que han anat formant al llarg de la història els especialistes en el tema. L'orientació és un d'aquests. Per això, de tant en tant, convé repensar el concepte que actualment tenim d'orientació, ja que es tracta d'un marc teòric en evolució que està canviant contínuament, per a projectar-nos cap al futur.

Actualment tenim un concepte molt més ampli de l'orientació que el concepte clàssic que hi havia en la primera meitat del segle xx. Tenint present el context social, polític i científic que caracteritza l'arribada del segle xxi, hi ha arguments per a considerar que *orientació psicopedagògica* pot ser un terme globalitzador apropiat per a incloure orientació escolar i professional, orientació educativa, orientació professional, orientació vocacional, *guidance*, *counseling*, assessorament, intervenció psicopedagògica, etc.

Considerem que existeix **una** orientació psicopedagògica, amb múltiples aplicacions i **àrees** temàtiques. Seguint un criteri històric, podem recordar que l'orientació va sorgir a principis del segle xx com a **orientació professional**. Com que aquest tema és prou conegut, no cal insistir-hi més.

Els programes de mètodes d'estudi i temes afins (habilitats d'aprenentatge, aprendre a aprendre, estratègies d'aprenentatge, etc.) constitueixen la segona àrea d'interès de l'orientació des del punt de vista històric. Des dels anys trenta com a mínim, l'orientació s'ha preocupat de desenvolupar les habilitats d'estudi. Aquesta àrea entronca amb un dels camps d'interès actual de la psicologia cognitiva: les estratègies d'aprenentatge i la comprensió lectora. A tot això hi hem d'afegir l'interès per les qüestions curriculars que caracteritza el període que estem vivint, la qual cosa reclama un *assessorament curricular*. Sembla clar, doncs, que **l'orientació en els processos d'ensenyament i aprenentatge** és una de les àrees fonamentals de l'orientació psicopedagògica, que convé continuar potenciant i desenvolupant.

L'orientació en els processos d'aprenentatge enllaça amb les *dificultats d'aprenentatge*, que, juntament amb els trastorns de conducta, han estat

un dels focus tradicionals d'atenció de l'orientació. En aquest sentit tendeixen a confluïr l'orientació amb l'educació especial. De fet, en el context actual d'institucionalització i professionalització de l'orientació, l'atenció a les necessitats educatives especials constitueix una de les preocupacions prioritàries d'orientadors i educadors en general. Aquestes necessitats especials s'han anat ampliant en les últimes dècades per a incloure una **diversitat** de casos, entre els quals hi ha grups de risc, minories ètniques, marginats, grups desfavorits, immigrants, etc. D'aquesta manera, hom ha parlat de l'**atenció a la diversitat** com una de les àrees de l'orientació, si bé, en el marc actual, potser la denominació seria **educació inclusiva**, que té una dimensió multicultural de cara a la ciutadania activa i participativa.

A partir dels anys seixanta va prendre força el «*developmental counseling*». En els setanta sorgeix el «*primari preventive counseling*» i l'educació psicològica. Des d'aquests enfocaments es fan una sèrie de propostes que no havien estat contemplades anteriorment. Entre aquestes propostes hi ha el desenvolupament d'habilitats de vida, habilitats socials, prevenció del consum de drogues, educació per a la salut, orientació per al desenvolupament humà, etc. És cert que totes les àrees de l'orientació es proposen la prevenció i el desenvolupament, però hi ha alguns aspectes que no queden contemplats en les àrees anteriors. Per això hi ha arguments per a considerar que l'**orientació per a la prevenció i el desenvolupament humà** sigui contemplada com una de les àrees que presenten característiques diferents de les anteriors.

Com a conseqüència del que hem acabat de dir, podem identificar les següents **àrees** d'intervenció i formació dels orientadors:

- **Orientació professional**
- **Orientació en els processos d'ensenyament-aprenentatge**
- **Atenció a la diversitat**
- **Orientació per a la prevenció i el desenvolupament**

Convé insistir en el fet que no es tracta d'àrees separades, sinó que estan interrelacionades. És precisament el seu enllaçament el que dóna unitat a l'orientació psicopedagògica. Moltes vegades, quan l'orientador intervé, no té present en quina àrea específica ho fa. S'adreça a l'individu com un tot. Recordem que la paraula *individu* prové del llatí *indivisum* (que no es pot dividir). Per altra part, convé assenyalar que aquestes àrees són les mateixes de l'acció tutorial, tal com poden quedar reflectides

en el PAT (Pla d'Acció Tutorial). D'aquestes quatre grans àrees, de cara al futur considerem que convé insistir en l'última.

L'orientació per a la prevenció i el desenvolupament

L'orientació per a la prevenció i el desenvolupament es proposa la prevenció en sentit ampli i el desenvolupament personal i social. Aquests aspectes es poden considerar com a finalitats de l'orientació i de l'educació en general. La convicció que per a certs problemes (drogoaddicció, embarassos no desitjats, accidents com a conseqüència de conducció temerària, sida, etc.) la millor solució (moltes vegades l'única) és la prevenció primària, ha donat lloc a un èmfasi en la prevenció. Com a complement hi ha el desenvolupament humà, entès com el desenvolupament de la persona en tots els seus aspectes (intel·lectual, cognitiu, social, moral, emocional, etc.). *Prevenció i desenvolupament* constitueixen les dues cares d'una mateixa moneda. Així, per exemple, quan parlem de desenvolupament de la salut, pensem en prevenció de la malaltia. L'evidència demostra que moltes vegades prevenció i desenvolupament van tan units que resulta difícil distingir-los. Per això parlem de prevenció i desenvolupament com una expressió encunyada.

Dins l'orientació per a la prevenció i el desenvolupament podem considerar un conjunt de propostes com ara aquestes: prevenció del consum de drogues, prevenció de la sida, prevenció de la violència, desenvolupament d'habilitats de vida, millora de l'autoestima, temes transversals (educació per a la salut, educació sexual, educació moral, educació ambiental, educació per a la pau, educació viària, educació del consumidor, educació per a la igualtat), etc. Una de les propostes en aquesta línia és l'**educació emocional**; una altra és l'**educació per a la ciutadania** (EpC).

L'educació emocional

L'educació emocional és una innovació educativa que es justifica en les necessitats socials. Una simple anàlisi del context permet detectar freqüents problemes relacionats amb ansietat, estrès, depressió, conflictes, ruptures familiars, atacs d'ira que activen el comportament violent, etc. La finalitat de l'educació emocional és el desenvolupament de competències emocionals que contribueixin a un millor benestar personal i social.

L'educació emocional és una forma de prevenció primària inespecífica. Entenem com a tal l'adquisició de competències que es poden aplicar a una multiplicitat de situacions, tals com la prevenció del consum de drogues, prevenció de l'estrès, ansietat, depressió, violència, etc. La prevenció primària inespecífica pretén minimitzar la vulnerabilitat de la persona a determinades disfuncions (estrès, depressió, impulsivitat, agressivitat, etc.) o prevenir-ne l'ocasió. Per a això es proposa el desenvolupament de competències bàsiques per a la vida. Quan encara no hi ha disfunció, la prevenció primària tendeix a confluïr amb l'educació per a maximitzar les tendències constructives i minimitzar les destructives.

Els continguts de l'educació emocional poden variar segons els destinataris (nivell educatiu, coneixements previs, maduresa personal, etc.). Podem distingir entre un programa de formació de professors i un programa adreçat a l'alumnat. Però, en general, els continguts fan referència als següents temes.

En primer lloc es tracta de conèixer el **marc conceptual de les emocions**, que inclouria el concepte d'emoció, els fenòmens afectius (emoció, sentiment, afecte, estat d'ànim, perturbacions emocionals, etc.), tipus d'emocions (emocions positives i negatives, emocions bàsiques i derivades, emocions ambigües, emocions estètiques, etc.). Conèixer les característiques (causes, predisposició a l'acció, estratègies de regulació, competències d'afrontament, etc.) de les emocions principals: por, ira, ansietat, tristesa, vergonya, aversió, alegria, amor, humor, felicitat, etc. I sobretot comprendre com les emocions predisposen a l'acció. De fet, moltes de les nostres accions obeeixen més a estats emocionals que no pas a decisions estrictament racionals. La naturalesa de la intel·ligència emocional és un aspecte important, amb múltiples aplicacions per a la pràctica educativa i de l'orientació.

L'educació emocional segueix una metodologia eminentment pràctica (dinàmica de grups, autoreflexió, raó dialògica, jocs, etc.) a fi d'afavorir el desenvolupament de competències emocionals com les següents.

Consciència emocional, que consisteix a conèixer les pròpies emocions i les emocions dels altres. Això s'aconsegueix a través de l'autoobservació i de l'observació del comportament de les persones que ens envolten. Això suposa la comprensió de la diferència entre pensaments, accions i emocions; la comprensió de les causes i conseqüències de les emocions;

avaluar la intensitat de les emocions; reconèixer i utilitzar el llenguatge de les emocions, tant en comunicació verbal com no verbal.

La **regulació de les emocions** probablement és l'element essencial de l'educació emocional. Convé de no confondre la regulació (i altres termes afins: control, maneig de les emocions) amb la repressió. La tolerància a la frustració, el maneig de la ira, la capacitat per a endarrerir gratificacions, les habilitats d'afrontament en situacions de risc (inducció al consum de drogues, violència, etc.), el desenvolupament de l'empatia, etc., són components importants de l'habilitat d'autoregulació. Algunes tècniques concretes són aquestes: diàleg intern, control de l'estrès (relaxació, meditació, respiració), autoafirmacions positives; assertivitat; reestructuració cognitiva, imaginació emotiva, atribució causal, etc.

La **motivació** està íntimament relacionada amb l'emoció. *Motivació* prové de l'arrel llatina *movere* (moure); igual que *emoción* (de *ex-movere*, moure cap a fora). La porta de la motivació cal buscar-la a través de l'emoció. A través d'aquesta via es pot arribar a l'*automotivació*, que se situa a l'extrem oposat de l'avorriment, i que obre un camí cap a l'activitat productiva per pròpia voluntat i autonomia personal. Aquest és un dels reptes de futur de l'educació.

Les **habilitats socioemocionals** constitueixen un conjunt de competències que faciliten les relacions interpersonals. Les relacions socials estan entrelaçades d'emocions. L'escolta i la capacitat d'empatia obren la porta a actituds prosocials, que se situen en els antípodes d'actituds racistes, xenòfobes o masclistes, que tants problemes socials ocasionen. Aquestes competències socials predisposen a la constitució d'un clima social favorable al treball en grup, productiu i satisfactori.

Les relacions entre **emoció i benestar subjectiu** solen ser, d'acord amb la nostra experiència, de gran interès per als participants. Això porta a delimitar el constructe «benestar subjectiu» i els factors que l'afavoreixen o que el dificulten. La reflexió sobre aquests temes condueix a la confluència entre benestar i felicitat.

El concepte de **fluir** (*flow*), entès com a experiència òptima segons Csikszentmihalyi, completa el tema sobre el benestar. Les condicions del flux ofereixen un marc de suggeriments per a l'acció, que es poden aplicar al cos, al pensament, a la feina, a les relacions socials, etc. El repte rau a aprendre a fluir.

Les **aplicacions de l'educació emocional** es poden deixar sentir en múltiples situacions: comunicació efectiva i afectiva, resolució de conflictes, presa de decisions, prevenció inespecífica (consum de drogues, sida, violència, anorèxia, intents de suïcidi, etc.), etc. En últim terme es tracta de desenvolupar l'autoestima, amb expectatives realistes sobre un mateix, desenvolupar la capacitat de fluir i la capacitat per a adoptar una actitud positiva davant la vida. Tot això de cara a possibilitar un major benestar subjectiu, que redunda un major benestar social.

Les emocions tenen una incidència en molts aspectes de la vida. Per això, en l'educació emocional s'analitzen, des d'una perspectiva pràctica, les relacions entre emoció i salut, motivació, moral, benestar, sentiment de pertinença, sentiment d'inclusió, etc. Alguns d'aquests aspectes tenen a veure amb l'educació per a la ciutadania.

Educació per a la ciutadania i orientació

L'educació per a la ciutadania és una nova assignatura que ha estat acoïllida amb diversitat d'opinions, la qual cosa faria parlar molt. Donades les limitacions d'espai, anirem directament al que ens sembla essencial i remetem a altres documents (Bisquerra, 2008) per a més detalls sobre el que a continuació exposem de manera sintètica.

Quina és la finalitat de l'educació?, per a què estem educant: per a formar professionals?, només això? Considero que l'educació té, com a mínim, dues grans funcions: formar professionals competents, però sobretot formar persones per a una ciutadania activa i participativa que pugui convida en pau i en democràcia en un món global caracteritzat per la diversitat i el conflicte.

Tot això té molt a veure amb la tutoria. La tutoria es pot considerar com un aspecte de l'orientació psicopedagògica. Per tant, és evident que molts aspectes de l'educació per a la ciutadania confluiran amb l'orientació.

La impartició d'EpC l'han deixada d'una manera una mica oberta. Són les Comunitats Autònomes les que decideixen. En algunes parts es recomana que sigui l'equip tutorial qui es faci càrrec de l'EpC. Si la persona que tutela l'alumnat és la mateixa que imparteix EpC, això facilita la necessària coordinació entre ambdues matèries.

En el cas que l'EpC l'assignin al Departament de Filosofia o de Ciències Socials, aleshores imposen una coordinació. Tot i que això no està estipulat, de moment, en cap document, em permeto suggerir que el Departament d'Orientació pot jugar un paper important en aquesta coordinació.

En textos clàssics d'orientació han proposat l'*orientador com a agent de canvi*. Aquesta idea té una gran aplicació pel que fa a l'EpC. Estan observant que les persones amb una major sensibilitat a favor de l'EpC són precisament les que procedeixen de les ciències psicopedagògiques (psicologia, pedagogia, psicopedagogia, orientació). Una anàlisi de les publicacions i investigacions sobre el tema, com també de continguts inclosos en la formació universitària, permet d'observar com han estat principalment persones del món de la pedagogia les que s'han ocupat d'això, ja que en el fons es tracta de la formació integral de la personalitat de l'alumnat. I això entronca directament amb la tradició de l'orientació. La implicació dels professionals de l'orientació en l'EpC és una conseqüència lògica de la tradició de l'orientació per a la prevenció i el desenvolupament.

L'educació per a la ciutadania és un dels reptes de futur per a l'educació que entronca amb la finalitat de l'orientació. Per això els professionals de l'orientació poden contribuir de manera significativa a la seva posada en pràctica de manera efectiva. En el benentès que, en fer-ho, estan contribuint al desenvolupament de competències bàsiques per a la vida en democràcia que faci possible la convivència en pau. En aquest procés, són importants la responsabilitat, el desenvolupament moral, les competències emocionals, el sentiment de pertinença, la regulació de la ira per a la prevenció de la violència, etc. Tot això s'orienta cap a una societat inclusiva, amb la perspectiva d'un major benestar personal i social. Tot això són aspectes d'un concepte ampli d'orientació psicopedagògica.

REFERÈNCIES

- ÁLVAREZ GONZÁLEZ, M. i BISQUERRA, R. (coord.) (1996-2001). *Manual de orientación y tutoría*. Barcelona: Praxis.
- BISQUERRA, R. (2000). *Educación emocional y bienestar*. Barcelona: Praxis.
- BISQUERRA, R. (2008). *Educación para la ciudadanía y convivencia. El enfoque de la educación emocional*. Barcelona: Wolters Kluwer.
- BISQUERRA, R. (coord.) (1998). *Modelos de orientación e intervención psicopedagógica*. Barcelona: Praxis.
- GALLIFA, J., PÉREZ, C., ROVIRA, F. i UNIVERSITAT RAMON LLULL (2002). *La inteligencia emocional i l'escola emocionalment intel·ligent*. Barcelona: EDB.
- GÜELL, M. i MUÑOZ, J. (2003). *Educación emocional. Programa para la educación secundaria postobligatoria*. Barcelona: Praxis.
- PASCUAL, V. i CUADRADO, M. (coord.) (2001). *Educación emocional. Programa de actividades para la Educación Secundaria Obligatoria*. Barcelona: Ciss-Praxis.
- RENOM, A. (2003). *Educación emocional. Programa para la educación primaria*. Barcelona: Praxis.
- SALMURRI, F. i BLANXER, N. (2002). «Programa para la educación emocional en la escuela» dins R. BISQUERRA, *La práctica de la orientación y la tutoría* (pp. 145-179). Barcelona: Praxis.
- SASTRE, G. i MORENO, M. (2002). *Resolución de conflictos y aprendizaje emocional*. Barcelona: Gedisa.

RESUMEN

En el amplio campo de la orientación psicopedagógica se pueden identificar cuatro grandes áreas: orientación profesional, orientación en los procesos de enseñanza y aprendizaje, atención a la diversidad y orientación para la prevención y el desarrollo.

Dentro de esta última se incluyen un conjunto de propuestas como: prevención del consumo de drogas, prevención del sida, prevención de la violencia, desarrollo de habilidades de vida, mejora de la autoestima, temas transversales (educación para la salud, educación sexual, educación moral, educación ambiental, educación para la paz, educación viaria, educación del consumidor, educación para la igualdad), educación emocional, educación para la ciudadanía, etc.

Cuando se habla de educación emocional y educación para la ciudadanía desde la perspectiva de la orientación, no debe entenderse que lo tenga que hacer el orientador o la orientadora. Sino que desde el

Departamento de Orientación como *agente de cambio*, se puede jugar un papel importante en la dinamización y coordinación de estos procesos educativos.

ABSTRACT

In the wide field of psychopedagogical guidance, four main areas can be identified: Professional guidance, guidance in teaching and learning processes, attention to diversity, and guidance for prevention and development.

Within the latter, a set of proposals are included such as: drug use prevention, AIDS prevention, violence prevention, development of living skills, improvement of self-esteem, transversal issues (education for health, sex education, moral education, environmental education, education for peace, traffic safety education, education for consumers, education for equality), emotional education, education for citizenship, etc.

When we talk about emotional education and education for citizenship from the perspective of guidance, we do not have to understand that the guidance professional has to do it; but from the Guidance Department, as an *agent for change*, we can play a significant role in order to energize and coordinate these educational processes.